Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 41, Ekim 2019, s. 305-309

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.32620>

Dr. Öğr. Üyesi Zehra GENÇEL EFE

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zehraefe@hitit.edu.tr

TÜRK TIP TARİHİNİN ÖNEMLİ KAYNAKLARINDAN BİRİ: KONYALI HEKİM HACI PAŞA, MÜNTEHAB-I ŞİFA I-II, HAZ. ZAFER ÖNLER, TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI, ANKARA I/1990, II/1999.

Özet

Osmanlı döneminin önde gelen müelliflerinden Konyalı Hekim Hacı Paşa (1339-1413)'nın "*Müntehab-ı Şifa*" isimli eseri tıp tarihi açısından özel önem taşımaktadır. Zafer Önler, bu değerli tıp eserini kapsamlı bir araştırma, değerlendirme ve Latinize ederek "*Müntehab-ı Şifa I-II*" isminde bir eser ortaya koymuştur. Bu makalede, Önler tarafından gerçekleştirilen bu eserin tanıtımını yaptık. Eserin birinci cildi Türk Dil Kurumu tarafından 1990 yılında araştırma, değerlendirme ve Latinizasyonu ile birlikte yayınlanmıştır. İkinci cildi ise 1999 yılında yine Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olup, bu ciltte Hacı Paşa'nın "*Müntehab-ı Şifa*" eserindeki tıbbi sözcükler ve geçtikleri yerleri gösteren dizine yer verilmiştir.

Müntehâb-ı Şifâ, Anadolu'da Türkçe olarak yazılmış olan ilk ve en meşhur tıp eserlerinden biridir. Bu eser müellifin "*Şifâü'l-Eşkâm*" adlı eserinin aslı ile aynı planda hazırlanmış Türkçe bir özetidir. Eser Türkçenin o dönemde tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtmaya açısından önemlidir. Ayrıca Türk-İslam Tıp Tarihi açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir.

Zafer Önler tarafından iki cilt halinde kaleme alınan çalışma; Müntehab-ı Şifa eserinin değerlendirmesi ve bir nevi tıp sözlüğü niteliğindeki ikinci cildi, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki dil ve tıp bilimi hakkında kapsamlı bilgiler vermesi bakımında da büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Tıbbı, Osmanlı Tıbbı, Hacı Paşa, Müntehâb-ı Şifa.

**ONE OF THE IMPORTANT SOURCES OF TURKISH MEDICAL HISTORY:
KONYALI PHYSICIAN HACI PASHA, MUNTEHAB-I SIFA I-II, PREP. ZAFER
ÖNLER, TURKISH LANGUAGE INSTITUTION, ANKARA I / 1990, II / 1999.**

Abstract

One of the leading writers of the Ottoman period, Konyalı Hekim Hacı Pasha (1339-1413)'s the work of "Müntehab-ı Şifa" has a special importance in terms of medical history Zafer Önler made a comprehensive research, evaluation and Latinization of this valuable work of medicine and produced a work called "Müntehab-ı Şifa I-II". In this article, the work written by Önler was introduced. The first volume of the work was published by the Turkish Language Association in 1990 together with its research, evaluation and latinisation. The second volume was published by the Turkish Language Association in 1999, and this volume contains the index of medical words and the places in which Hacı Pasha wrote "Müntehab-ı Şifa".

"Müntehâb-ı Şifa" is one of the first and most famous medical works written in Turkish in Anatolia. This work is a summary of the author's "Şifâü'l-Eşkâm" in Turkish in the same plan as the original. The work is important in terms of reflecting the position of Turkish against medical science at that time. It is also an important source for Turkish-Islamic Medicine History.

The work, written by Zafer Önler in two volumes; The second volume, which is a kind of medical dictionary and the evaluation of the work of Müntehab-ı Şifa, is also important in terms of providing comprehensive information about the language and medical science of the Ottoman Period.

Key Words: Turkish-Islamic Medicine, Ottoman Medicine, Hacı Pasha, Müntehâb-ı Şifa

GİRİŞ

Konya'da doğup Aydın'da yaşayan ve meşhur olan Hacı Paşa, bazı kaynaklarda Konyalı Hekim Hacı Paşa olarak anılırken, bazı kaynaklarda ise Aydın'lı Hekim Hacı Paşa olarak kaydedilmektedir. 1339-1413 yılları arasında yaşamış olan Hacı Paşa'nın asıl adı Celâleddin Hızır'dır. Hacı Paşa'nın eğitim için Mısır'a gittiği, burada Şeyhuniye Medresesi âlimlerinden biri olan Ekmeleddin Baberti'den eğitim aldığı bilinmektedir. Yine Memlûklülerde Hac Emirliği yapan Seyfeddin Mübarek Şah et-Tâzî de Hacı Paşa'nın ders aldığı hocalar arasındadır. Hacı Paşa'nın burada dinî ve aklî ilimler öğrendiği kaydedilmektedir. (Akpınar 1996:496)

Hacı Paşa'nın Kahire'de eğitim gördüğü sırada hastalandığı ve bu sebeple tıbbaya yönlendi konusunda bilgiler mevcuttur. Tıp eğitimi aldığı âlimler arasında Cemaleddin b. Şevbekî'nin adı anılmaktadır. Şevbekî'den öğrendiği bilgiler ve onun tecrübeleriyle kendini geliştiren Hacı Paşa'nın daha sonra Memlûklülere ait bir hastanede hekimlik yapmaya başladığı kayıtlar arasındadır. Mısır'daki bimaristanda uzun süre çalışmış ve burada tıp konusunda kendisini geliştirmiştir. Daha sonra Aydın'lı İsa Bey'in daveti üzerine Anadolu'ya gelmiş ve Selçuk Kadılığına tayin edilmiştir. Kadılık görevini yürüttüğü esnada

Selçuk ve Birgi Medreselerinde hocalık da yapmıştır. Aynı zamanda saray hekimliği görevini de yürütmüştür.

Anadolu'nun İbn Sina'sı olarak anılan Hekim Hacı Paşa'nın Aydınoğlu İsa Bey'in teşviki ile tıbbıya yöneldiği iddialar arasındadır. İbn Batuta'nın buraya ziyaretinde bahsettiği Birgi Sultanı Aydınoğlu Muhammed ve Yahudi doktor vakasında, Müslüman ve Türk bir hekim bulunmaması ve Yahudi tek hekime halkın ve sultanın büyük itibar göstermesine, İbn Batuta'nın gösterdiği tepkiden söz edilir. Dolayısıyla bu durumun Aydınoğlu'nun Türk ve Müslümanları tıbbıya yönlendirdiği düşünülmektedir. (Tancî 2018:348) Aydınoğlu İsa Bey'in vefatından sonra Konya'ya gitmiş ve orada bir süre kaldıktan sonra II. Murad'a bir tefsir kitabı takdim ederek Birgi'ye geri dönmüştür. Kabri Birgi'de Hıdırlık Mahallesindedir. Burada kaleme aldığı ve 10 Mayıs 1415'te tamamladığı, Hocası Ekmeleddin Baberti'nin Tuhfetü'l Ebrar ve fi Şerh-i Meşarık'l Envar adlı eserin ferağ ve son kitabı olan Mecmaü'l- Envar fi Cemiü'l Esrar adlı tefsirinin mukaddemesinde kendi künyesini zikretmekte ve Konyalı olduğunu belirtmektedir.

Hacı Paşa'nın "Müntehab-ı Şifa" dışındaki eserleri şunlardır:

- et-Talimü fi İlmü't-Tıb
- el- Feride fi Zikri' Ağziyeti'l- Müfide
- Şifâü'l-Eskam ve Devaü'l- A'lam
- Usulu-ü Hamse:
- Kitabü's-Sade ve'l-İkbal (Akpınar 1996:496)

Müntehâb-ı Şifâ, Anadolu'da Türkçe olarak ilk yazılmış olan en meşhur tıp eserlerinden biridir. Bu eser müellifin "Şifâü'l-Eşkâm" adlı eserinin Türkçe özetidir. Eserin üç ana bölümden oluştuğu görülmektedir. İlk bölüm daha çok teorik ve pratik bilgiler içerirken, ikinci bölüm yiyecek, içecek ve ilaçlar hakkında bilgiler ihtiva eder. Üçüncü bölüm ise hastalıklardan bahseder. Hastalıkların tanı ve tedavisine dair bir bölümdür. (Keskinbora 2008:76) Birçok nüshası bulunan eser, Zafer Önler tarafından yapılan bir araştırma ile birlikte Latin harfleriyle I. Cildi 1990 ve II. Cildi 1991 yıllarında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Zafer Önler tarafından yapılan bu çalışmanın I. cildinde eserin "Giriş" bölümünde XIV. yüzyılda Anadolu'da yazılmış Türkçe tıp kitapları hakkında bilgi verilmiştir. XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da siyasi yapı değerlendirilmiş, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde yazılan Türkçe eserlerin teliflerine ve çeviri eserlere değinilmiştir. Kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen, Aydınoğlu Umur Bey'e sunulmuş olan "*Müfredât-ı İbn Baytar*" bunlardan biridir. Bu eser, ünlü botanik âlimi İbn Baytar'ın "*Kitâbü'l-Câmî'i fi'l Edviyeti'l-Müfrede*" adlı eserinin tercümesidir. Bu dönemde yazılmış ilk telif Türkçe eser ise, İshak b. Murad'ın yazdığı "Edviyetü'l-Müfrede" adlı eserdir. 1390 yılında Gerede'de yazılmış olan "*Edviyetü'l-Müfrede*"nin (Önler 1998:158) müellifi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. XIV. yüzyılda yazılmış başka bir Türkçe tıp kitabı, Ali Çelebi b. Şerîf'in kaleme aldığı "*Yâdigâr-ı İbn Şerîf*" adlı eserdir. Bir diğer eser, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin "*Kâmilü's-Sinâ'tü't-Tıbbiye*" adlı eserinin bir bölümünün tercüme edilmesiyle ortaya çıkan "*Kâmilü's-Sinâ'a*" adlı eserdir. Çevireni belli olmayan ve bir nüshası 1453 yılında Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey tarafından vakfedilen bu eserin, yazılış tarihi ile ilgili tartışmalara da yer verilmiştir.

Hekim Hacı Paşa'nın hayatı ve eserlerine geniş verilen bu bölümde, öncelikle 5 eserin telif ve tercüme tarihleri, kime ithaf edildikleri, mevcut nüshaları hakkında bilgiler içermektedir. Daha sonra ise "Müntehab-ı Şifa" adlı eserin geniş değerlendirilmesine yer verilmiştir. Burada eserin 8 farklı nüshası değerlendirilmiştir. Bu nüshalar şunlardır:

- Malatya Nüshası (Malatya Gelen Kütüphanesi No: 1196/2)
- Paris Nüshası (Paris Bibl. Nat. Man. Turcs A. F. 170)
- Ayasofya Nüshası (Süleymaniye, Ayasofya No: 3752)
- Pertevniyal Nüshası (Süleymaniye, Pertevniyal No: 744/1)
- Kadızade Mehmet Efendi Nüshası (Süleymaniye Kadızade Mehmet Efendi No: 351)
- Topkapı Nüshası (Topkapı Müzesi Kitaplığı H. 545)
- Bursa Nüshası (Bursa, Haraçcioğlu Kitaplığı No: 1134)
- Millet Nüshası (Fatih, Millet Kütüphanesi No: 294)

Bu bölümde ayrıca "Müntehab-ı Şifa"nın Türk Dili Araştırmaları açısından önemi hakkında bilgi verilmiştir. Burada "Müntehab-ı Şifa"nın dilinin değerlendirilmesi çeşitli örneklerle desteklenmiştir. Zafer Önler'in tespitine göre, "*Metinde mutlaka Türkçe terim kullanmak gibi bir kaygı görülmemekle birlikte, başka dillerden karşılık da yeğlenmemiştir.*" Yani bir sözcüğün bazen Yunanca, bazen Arapça, bazen Türkçe karşılıkları kullanılmış olduğu ifade edilmektedir. Bu duruma bazı kelimelerle örneklemeler de yapılmıştır. Eserin bilimsel yönünden çok tarihsel önemi üzerinde durulmuş, Türk Tıp Tarihi, halk tababeti, Türk Dili ve Osmanlı Tarihi açısından önemi vurgulanmıştır.

Daha sonra eserin Latinize metni verilmiştir. Yaklaşık 208 sayfalık Latinize metin, varak sayıları ve başlıklarıyla beraber sunulmuştur. 3 bahisten oluşan eser, bablar şeklinde başlıklandırılmıştır.

Eserin II. cildi ise sözlüktür. Zafer Önler "Müntehab-ı Şifa"nın içinde geçen bazı sözcükler için dizin oluşturmuştur. Bu cildin başında öncelikle Hacı Paşa ile ilgili tekrar kısa bilgi verildikten sonra, eski tıp yazmalarına hâkim olan tıp anlayışı hakkında malumat verilmiştir. Tüm klasik tıp metinlerinde olan anâsır-ı erbaaya değinilmiş, evreni oluşturan bu dört öge ve dört sıvının neler olduğu ve özelliklerine geniş geniş anlatılmıştır.

Zafer Önler bu eserde yaklaşık 3500 madde başı kelimededen söz ettiğini ifade etmektedir. Bu kelimelerim yaklaşık yüzde ellisi Türkçe kelimelerden oluşurken, yüzde otuz üçü Arapça, yüzde on dördü Farsça ve yüzde ikisi Rumca kelime olduğunu beyan eder. Önler'in ifadesine göre, verilen sözcük sayısı kavram sayısından oldukça fazladır. Çünkü bazı kavramlar farklı dillerdeki ve bazen de aynı dildeki farklı söylenişleriyle verilmiştir.

Eserdeki sözcükleri gruplara ayırmak suretiyle, genel değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu gruplar bitki adları, ilaçlar, organ adları ve hastalık adlarıdır. Bu bölümdeki bitki adlarının açıklanması için XIV. asırda yazılmış üç tıp kitabını taramak suretiyle çalışma yapılmış ve 572 bitki adı kullanılmıştır. Farklı dillerdeki kullanımları göz önüne alındığında bu 320 bitkiye tekabül etmektedir. Zafer Önler bitki adlarını hazırlarken Turhan Baytop'un "*Türkiye'de Bitkilerle Tedavi*" ve "*Bitki Adları Sözlüğü*" adlı eserlerinden yararlanmıştır. Bunun yanında Albert von Le Coq'un "*Eine Liste Osttürkischer Pflanzennamen*" ve Ingeborg Hauenschield'in "*Türksprachige Volksnamen für Kräuter und*

Stauden” adlı eserlerinden yararlandığını ifade etmektedir. Özellikle Hauenschild’ın eseri Eski Türkçe isimlerin tespiti açısından önem arz etmektedir. Altayca, Azerice, Yakutça, Karaimce, Karakalpakça, Rusça, Tatarca, Uygurca, Tuvaca, Özbekçe isimlerin olduğu bu eser ile desteklenmesi, bu dizini daha da değerli hale getirmiştir.

Eserdeki ilaç isimleri de klasik tıp metinlerinin üslubuna göre sınıflanmıştır. Macunlar, matbuhlar, yakı ve merhemler, lu’ûklar ve sufûflardır. Genel olarak organ adları ve hastalık adlarına da değinilmiş ve örnekler verilmiştir.

Sözlükte kelimeleri kökeni, anlamı ve eserde nerde geçtiği bilgileri bulunmaktadır. Mesela: “*Âbile: Far. Daha çok çocuklarda görülen ve kabarcıklar şeklinde beliren bir cilt hastalığı. 133a/12, 133b/1-2-9, 134a/1; â. âfatı 133a/12; â. Çık- 133b/13; â. çıkar- 133b/6; â. çıkma- 133b/a; â. ol- 133b/14.*” Burada kelimenin Farsça kökenli olduğu belirtildikten sonra, hastalığın tarifi yapılmış ve eserde hangi sayfa ve satırda bulunduğu gösterilmiştir. *Âbile* kelimesi on yerde geçmektedir ve her geçtiği yerin numarası verilmiştir. Farklı yerlerde geçen farklı ekler de belirtilmiştir.

Eserin sonunda özel adlar dizini, Latince Sözcükler Dizini ve Türkçeden Osmanlıcaya Dizin oluşturulmuştur.

Sözlük, eserin anlaşılmasını kolaylaştıran önemli bir anahtar niteliğinde olup, eserin sadeleştirilmesi veya anlaşılması gayretine girecek olanlar için büyük bir kolaylık olmuştur. Ayrıca bu sözlük “*Müntehâb-ı Şifâ*” dışındaki diğer tarihî tıp eserleri için de sözlük olarak kullanılabilir niteliktedir. Bu yönüyle sözlük, tıp tarihi çalışanlar için önemli bir değerdedir. Bir sonra ki aşamada, bu çalışmanın üzerine, eserin sadeleştirilerek günümüz okuyucusuna kazandırılması gereklidir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, Cemil (1996). “Hacı Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 14:492-96.
- Keskinbora, H. Kadirca (2008). “13. İle 15. Yüzyıllar Arasında Anadolu’da Bilim Dili: Türkçe”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 16:75-79.
- Önler, Zafer (1998). “XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözvarlığı”, *Kebikeç*, 6:157-168.
- Tancî, İbn Batûta (2018). *İbn Batûta Seyahatnamesi*, I, Çev-İnceleme-Notlar: A. Sait Aykut, Ed. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul.